

Kárász József: *A legátus**

Nagy István – Haller Gábor – Stéphan László – Kárász József:
Korán sötétedik
Sárospatak, 1932. 129–137.

Szatmári Emília

1. Az antológiáról és a szerző(k)ről

1932 decemberében megjelent egy antológia *Korán sötétedik* címmel, a Sárospataki Református Főiskola betűivel szedve. A kötet szerzői a pataki teológia hallgatói voltak. Verseik, elbeszéléseik, novelláik szellemisége, társadalomkritikája, (vélt/valós) politikai állásfoglalása,¹ istenkeresésük sajátos módja miatt a fenntartó Tiszáninneni Református Egyházkerület elnöksége a négyből két hallgatót fegyelmi úton eltávolított az intézményből (sőt, az ország más lelkészképző intézményeiből is kitiltott). A kötethez előszót író Szabó Zoltán teológiai tanárt is elbocsátani szándékoztak, de a hallgatóság határozott kiállása miatt (elmennek más teológiákra, ha Szabó Zoltán kirúgják) „csak” megrótták, illetve a folyamatban lévő tudományos fokozata megszerzésében akadályozták, a kormányzógyűrés teológiai doktori címet – tanulmányi eredményei ellenére – nem ítéltek meg neki.

* A dolgozat az Újszászy Kálmán Református Örökség Kutatóintézet támogatásával valósult meg.

¹ Szovjet propagandának minősítette az egyházvezetés. Lásd: DIENES Dénes: Viharfelhők a pataki Teológia egén az 1930-as években, *Sárospataki Füzetek*, 2002/2, 78.

A diákantológia ötszáz példányban jelent meg, címét az egyik szerzőnek, Haller Gábornak egy verscíme adta.

„Télbehajló ködös délutánokon hamar esteledik. Korán alkonyodik és hamar kell világot gyujtani, hogy látni tudjunk, ha látni akarunk. Mindenki olyan fényt gyujt, amelyet tud. Százlángú csillárok termeket, szalonokat világítanak meg, olajmécsesek, gyertyák kis kunyhók nyomorúságát. De gyertya és mécs mellett is lehet látni. Kismagyarország tavasztól messze, felhős, ködös madélutánjának hamarsötétjében – bármilyen szomorú képet világítson is meg – szép dolog mécsset gyujtani, lángot lobbantani, s már most, máris készülni egy egyszer csak mégis eljövő, napfényes tavasz hosszú munkájára.”² – írta Szabó Zoltán az *Előszó*-ban. A szerzők legnagyobb érdemének azt tartotta, hogy a magyar valóság „korhatagságait” azért látják meg, mert *nem áligazságok szerint*, hanem a valóságnak megfelelően tekintenek leendő munkaterükre, a magyar falura, a magyar társadalomra. A terápiához pedig első lépés mindig egy jó diagnózis.

A teológia tanári kara és hallgatósága kiállt a négy diák mellett, de az országgyűlési képviselő egyházkerületi főgondnok, Farkasfalvi Farkas Géza, az egyházi támogatás és az államsegély elvesztésével zsarolta meg az intézményt. Végül is a pataki tanári kar, miután meggyőződött a fenyegetések komolyságáról (a református egyház intézményeinek súlyos finanszírozási gondjáról, a pataki és pápai teológiákra felvehető hallgatók számának korlátozásáról, továbbá a szomszédos gimnáziumban éppen folyó, egy ún. kommunista sejt felderítése céljából kezdeményezett nyomozásról stb.) engedett a kérésnek, és a felelősséget az egyházkerület elnökségére hárítva Nagy István és Kárász József első éves hallgatókat eltávolította.³

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1934/4. száma felvette az antológiát az 1933. évi irodalomtörténeti repertóriumába, s három könyvismertetést is feljegyzett róla.⁴ Valójában ettől több híradás és kritika jelent meg a kötetről, melyek általában eltérő esztétikai színvonalúnak minősítették a különböző szerzők írásait, de Kárász József három novellájáról és Nagy István verseiről valamennyi jó véleménnyel volt. Kárász munkái „egészen érett értékeket jelentenek”⁵ a *Literatura* folyóirat szerzője szerint. „Ízes nyelven beszél el

2 NAGY István – HALLER Gábor – STÉPHÁN László – KÁRÁSZ József: *Korán sötétedik*, Sárospatak, 1932, 4. (Későbbiekben az e könyvből/novellából való idézeteket a szövegben az oldalszám feltüntetésével jelzem.)

3 Erről bővebben: DIENES Dénes – SZATMÁRI Emília: *Korán sötétedett: Egyháztörténeti adalék*, in: *Korán sötétedik: Rehabilitálva*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2022, 144–148.

4 *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1934/4. 415.

5 n.n.: Nagy István, gróf Haller Gábor, Stephán László, vitéz Kárász József: *Korán sötétedik, Literatura* 1933. 104.

történeteit, amelyek többnyire az emberek szomorú meg-nem-értését példázzák. Plasztikusan vetíti elének a falu vergődését, a lélek kínját a szeretetlenség mocsarában.”⁶

Képes Géza – akkor pataki gimnáziumi tanár – a *Protestáns Szemle*-ben írt a kötetéről. Haller és Stéphan írásait „reménytelenül nem-írásoknak”⁷ értékelte, Nagy és Kárász műveiről elismeréssel szólt. Kárász József – szerinte – olyan szerző, „aki akar is, tud is”.⁸ Egyenesen Szabó Dezső és Móricz Zsigmond szellemi tanítványának nevezte, akinek parasztnovellái a mesterek fejére is dicsőséget hoznának.

A magyar népi írómozgalom meghatározó alakja, Szabó Pál 1964-ben írt visszaemlékezéséből megtudjuk, hogy éppen abban az időben tartózkodott Patakon, s miután elolvasta az antológiát, figyelmeztette Kárászt, hogy *A legátus* című írásáért el fogják kobozni a kötetet.⁹

Nem (csak) ezért, de az egyházkerület valóban elrendelte a fellelhető példányok összegyűjtését és megsemmisítését.¹⁰

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia Szenátusa 2020-ban vette először napirendre a szerzők és Szabó Zoltán szimbolikus rehabilitálásának és a kötet újrakiadásának ügyét. A testület támogatta a kezdeményezést, majd 2021 júliusában határozatban kérte a fenntartó Egyházkerületet, hogy rehabilitálja azokat, akiket egykor igazságtalanul sérelem ért. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Közgyűlése 2021. július 24-én határozatban hagyta jóvá Kárász József, Nagy István és Szabó Zoltán rehabilitálását. Megjelenésének 90. évfordulóján pedig újra nyomdába kerülhetett a kötet. Emlékkönyv jellegét hangsúlyozza a facsimile kiadás, melynek utolsó pótlapjain néhány, a kötet értelmezését segítő mai tanulmány kapott helyett.

Kárász József (1914–1996) – a szankció értelmében – az országhatáron túl, Kolozsváron folytatta teológiai tanulmányait, végül Budapesten fejezte be azt. Írói munkássága folyamatosan bontakozott ki ezekben az években. Az *Erdélyi Helikon*, az *Ifjú Erdély* és a *Pásztortűz* közölte újabb műveit. Később több folyóirat alapítója és szerkesztője volt. A népi írók elleni perek idején a védelmükben írt egy cikke miatt kéthavi fogságra ítélték.

Első regénye, a *Tanya*, 1939-ben jelent meg, amit 1999-ig tizennégy másik követett.

6 uo.

7 KÉPES Géza: Korán sötétedik, *Protestáns Szemle*, 1933/4. 192.

8 uo.

9 SZABÓ Pál: Sárospatak, *Új Írás*, 1964/1, 75.

10 Bővebben: DIENES – SZATMÁRI: i. .m, 144–148. és LAPIS József: *Fejezetet írni a város „viharos romantikus” múltjába*, in uo., 149–159.

Főállása – nyugdíjazásáig – a hódmezővásárhelyi Csongrád Megyei Könyvtárban volt. Itt tudományos kutatómunkát folytatott, különböző tematikájú konferenciákat állított össze és publikált. Soha nem volt gyülekezeti lelképásztor.

2. A novella bemutatása

A protestáns teológiai intézmények hagyománya, hogy hallgatóikat a nagy üdvtörténeti ünnepek alkalmával ünnepi követként (legátus) kiküldik a gyülekezetekbe. Kettős haszna is van ennek a gyakorlatnak. Egyrészt hasznos a diákok számára: az igehirdetés gyakorlásának alkalmi és helyei lehetnek a gyülekezetek templomai, szószékei, miközben ismerkednek majdani szolgálati helyük gyülekezeteivel, megismernek falusi és városi közösségeket, különböző kegyességi formákat, tradíciókat s nem elhanyagolható számukra az sem, hogy tanulmányaik folytatásához ilyenkor gyülekezeti adományt is kapnak. Másrészt hasznos, fontos abban a tekintetben, hogy mivel ezek a lelkészképző intézmények egy-egy egyházkerület fenntartásában működnek, a teológiaiak rendszeresen megjelennek, hírt adnak magukról a kerület gyülekezeteiben. A protestáns gyülekezet és iskola kapcsolata alapvető és természetes a reformáció századától kezdve Magyarországon. A közösségek imádságban hordozzák iskoláikat és anyagilag lehetővé teszik működésüket, az iskolák pedig – mint egyféle *veteményes kertek* – kinevelik a jövő gyülekezeti tagjait, lelkészképző intézetek esetében a leendő lelképásztorokat.

A novella egy debreceni negyedéves, azaz végzős¹¹ teológus pünkösdi legációjának történetét mondja el.

A legátus az ünnep szombatján érkezett meg az alföldi faluba. A kurátor fia vitte be kocsival az állomásra, s a diák menet közben az egyik kapuban álló lányra (történetesen a kurátor lányára) meggondolatlanul sértő megjegyzést tett, „kis falusi libának” (130.) minősítette. Amikor ez a kurátor tudomására jutott, elhatározta, hogy megleckézteti a diákot.

A pünkösdvásárnap délelőtti istentisztelet után, ahogy lenni szokott, a legátus a lelkésznel ebédel. Az idős, özvegy lelképásztor hajadon lányával él. S ahogy lenni szokott, az apa vőaspiránsként tekintett a diákra. A lánynak azonban nem tetszett a kiélt, életunt, züllöttnek látszó fiatalember, akinek – úgy tűnt számára – életenergiáját az elmúlt években a debreceni lányok már elpazarolták. Márpedig ő szerelemből akart házasodni, s ezen rendre össze szoktak veszni az apjával.

11 Csak a 275/1940. sz. konventi határozat mondta ki a „teológiai tanfolyamok” tíz félévre emelését. Bővebben: TÓTH-GÓLLYAI Dániel (szerk.): *Anyaszentegyházunk életszükséglete: Az egységes lelkészképzés reformjai a magyarországi református egyházban 1883–1940 között*, KRE Hittudományi Kar, Bp., 2023.

Szokás volt ebben az időben az is, hogy a legátus házról házra járva gyűjtötte össze magának az elkészített adományokat. Ebéd után a diák el is indult erre az útjára. A kurátor előzetes kérésére mindenütt a borospohár alá tették számára a pénzt, melyet csak úgy kaphatott meg, ha előbb megitta a rátöltött bort. S mivel ő nem akart egyetlen pénzért se lemondani, minden háznál felhajtotta a két-két deci alkoholt.

Bírta a legátus az italt, hozzászokott a debreceni mulatozások során, de amit ott egy egész éjszaka alatt ivott meg, itt másfél óra alatt döntötte magába. Az ebéd közben elfogyasztott bort további több liter nedű követte. Lerészegedésnek folyamatát naturalista képsorokon keresztül követhetjük végig. Utolsóként érkezett a kurátorékhöz, ahol fél literes korsóval kínálták, s ahol delíriumos állapotában is felismerte a korábban megsértett lányt, s a cselszövést, amit a felháborodott apa szervezett ellene. Visszaút azonban már semmilyen értelemben nem volt. Menni kellett a templomba, mert a délutáni istentiszteletet ő tartotta. Az idős lelkész már előre jelezte távolmaradását a templomi alkalomról, mert a lába is fájt, meg unta is kissé az istentiszteletet, hiszen negyven éve minden vasárnap prédikált.

Az istentisztelet végre elkezdődött, a templom megtelt emberekkel, mivel a falusiak kíváncsiak voltak a legátus (le)szereplésére. Amikor az elhelyezkedett a mőzesszékekben, akkor vette észre, hogy menet közben, a nagy ivászatban elhagyta valahol a Bibliáját. A kurátor szerzett neki valami régi, penészes zsolta-roskönyvet. Az éneklés alatt felrémlt előtte, hogy ha most jó benyomást tudna tenni a hívekre, idejöhethetne káplánnak, aztán az öreg pap után biztosan megválasztanák lelkészüknek is. Csak ne ivott volna ennyi bort... Mikor az italra gondolt, undort érzett, rosszulletet, forróságot. Alig bírt felmenni a szószékre, s amikor felnyitotta a penészes, dohszagú könyvet, hirtelen erősen megszédült, a könyvet leejtette a földre, s maga is majdnem utánazuhan. „Elfelejtett imát, prédikációt, mindent. [...] Meredten, baromivá torzult arccal bámult a szemközi falra és veszett kínjában olvasni kezdte: »A szent eklézsia hősi halottainak emlékére állíttatott ez a márványtábla közköltségen. A haza védelmében elesetek vagy eltűntek a következő örök emlékü egyháztagok: Bokor Vince élt...«” (136.)

A hallgatóság mozgolódott: felálltak, leültek, krákoztak, püsszegtek, alig bírták visszatartani a nevetést. A legátus undorodott a tömegtől, undorodott magától, kényszerképzetei voltak, s mielőtt lezuhan volna a magas prédikátorszékből, a kurátor karjánál megragadta és kezdte lehúzni onnan. Az utolsó három lépcsőfokot így is egynek vette, elesett, s az úrasztala elé vágódott. Két ember emelte fel és húzta ki a templomból.

A nép a templom előtt sokáig beszélte a történeteket, végül harsány kacagásba törtek ki. „Volt ebben a kaján örömrivalgásban valami sohasem érzett

mámoros boldogság, hogy ezt a vén papot, akit itt hizlalnak évszámra, megcsufolhatták, ha nem is őt, de legalább a legátusát, de azt oszt alaposan.” (137.)

Aztán lassan elindultak az éppen a faluban állomásozó cirkusz irányába. „Ott legalább kapnak valamit a pénzükért...” (137.)

3. Egy értelmezési kísérlet

A novella szereplői mind a bibliai, mind a kálvini hitvallásosságtól, valláserkölcsei és általános etikai értékrendtől távol kerültek (ha ugyan valaha is közel voltak azokhoz).

Az egyház hivatalos szolgája – ahogy minden úrvacsorai ágendában *expressis verbis* ki is mondjuk – *méltatlan* Isten ügyének hiteles képviselője. Az idős lelkész legnagyobb természetességgel engedélyezi magának, hogy fájó lábaira hivatkozva ne vegyen részt az istentiszteleten, melyen az ősi kollégium követője prédikál(na), s ugyanilyen lelki nyugalommal mondja el azt is, hogy több évtizedes működése után unja is már azt. Ez az attitűd nyomokban sem látszik tartalmazni a Krisztus ügyéért lelkesedő, azért fáradozó, érte áldozatot is vállaló elődök lelkiségét, küldetéstudatát, kegyességét.

A pipázó, borozó, borát kapzsi módon őrző, lányától a romantikus regényeket és a *Nyugatot* éppen eltiltani készülő lelkész nem szellemi örököse a 16. század tudós teológusainak. Negyven esztendő szolgálati ideje alatt nem a falut emelte a hit, a valláserkölc és a kultúra magasabb szféráiba, hanem maga csúszott le ezek grádicsain.

A rábízottakkal való kapcsolata, irányukba elvárható felelőssége, pásztori hivatása is messze van az ideálistól. „Nincs itt egy jóakarója sem az egész faluban, cselédet is azért nem tart.” (131.) Máskor lesajnálva, sértőn nyilatkozik falusi gyülekezetének tagjairól: szívesebben mennek cirkuszba, mint templomba. „Ilyen a nép faluhelyen, lássa...” (131.) Ez az attitűd rokonságot mutat a legátus viselkedésével: az egyik a vidéki lányt nézi le és becsmérli, a másik általában a falusi parasztembereket, beleértve saját gyülekezetének tagjait. Ahhoz a lelkészhez pedig, aki nincs szeretettel, tisztelettel és felelősséggel nyája iránt, a közösség nem kötődhet pozitívan, csak hasonló szeretetlenséggel és tiszteletlenséggel.

A fiatal teológus már lelkésszé szentelése előtt lezüllött. Látszanak rajta a kollégiumi évek átdorbézolt éjszakái, nagy ivászatok, nők. Úgy tűnik, mintha kimondottan ezek miatt ment volna egykor a városba, s nem azért, hogy felkészüljön arra a szent hivatásra, melyre – optimális esetben – Isten hívja el embereit, hogy az ő ügyét képviseljék, az ő igéjét hirdessék az emberek között. Önérzete mégis átlag feletti, ismeretlenül is megvetően szólja meg a fiatal lányt,

majd miután pénzsóvár és nagyívó módon besétál a számára felállított kelep-cébe, ravasz gazembereknek (133.) mondja a parasztokat.

Lerészegedése folyamatát ugyan érzékeli, felismeri, hogy meg kellene állnia a borivásban, hiszen Isten ígétét készül hirdetni, s azt biztosan tanították a végzős diáknak, hogy *praedicatio verbi Dei est verbum Dei*, azaz Isten ígétének hirdetése maga Isten ígéje. Hiába, mert „a következő házaknál is csak meg kellett innia a bort, a pénz miatt...” (133.) A pénz éppen eddigi életmódja folytatásához szükségeltetik.

Ezek után nemigen érzünk szánalmat a csöbbe húzott, emberi mivoltából kifordult, megcsúfolt és megszégyenített legátus iránt.

A gyülekezet képét és viszonyulásait nagymértékben meghatározza, formálja lelkipásztorának személyisége, kegyessége, hitelessége (hiteltelensége). A novella lelkésze több mint egy emberöltő óta volt jelen és hatott a közösségre. S ez a közösség nem egy buzgó, Isten ígétét szomjazó, arra élete zsinórmértékeként tekintő református gyülekezet. Akik kaphatók a kurátor gonosz játékára, s szándékosan leitatják istentisztelet előtt a prédikátort, azok nem csak az egyházat, s annak szolgáját nem tisztelik, de Isten ígétét sem, amelyet ez *képviselni* rendeltetett.

A pümkösi templom sem az ígére szomjazó hívekkel telt meg (szokatlanul), hanem a botrányt, a bukást látni akarókkal.

De más vasárnapokon sem igen lehettek az igehirdetések Krisztus-közpon-túak. „... már nem is szeretem hallgatni a beszéggyt. Mindig arról a Trianonról vagy mi a fityfenérül beszél, meg a háborúról. [...] Jó, hogy vót ez a háború, mán azóta nem is tudna miről beszélni, pedig ő ott se vót...” (129.) – foglalta össze a gyülekezet két tagja a prédikációk szokásos tartalmát. Fontos téma mindkettő, olyanok, amelyekről kell hogy legyen értéktétele, mondanivalója az egyháznak, egy magyar református lelkésznek, s azt megfelelő időben és helyen meg is kell fogalmaznia, de az igehirdetés üzenetének középpontjában még ezek sem állhatnak, mivel a református igehirdetés nem lehet más, csakis *Krisztus-közpon-tú*. Még aggasztóbb, hogy a hívek jobban értik, érzik a hangsúlyeltolódás tarthatatlanságát, mint az igehirdető.

Mindezek relációjában a történet végi nevetésben, majd „harsogó kacagásban”, végül „vad röhejben” (137.) a hívek bizonyos elégtételvételét fedezi fel az olvasó, s nem ostromozza a gyülekezetet a történetek miatt, hiszen megérti, hogy a legátus megszégyenítésével és lejáratásával végső soron a régóta „hizlalt” „vén papot” (137.) csúfolhatták meg. Azt a lelkészt, akit nem érdekelt, nem fűtött a szent küldetés: „Egy lélekért se érjen vádja téged, / Hogy temi-attad nem látta meg Őt.”¹²

12 RÉ21, 832. dicséret, Ó, Sion, ébredj... 5. vsz.

4. Egyféle értékelés

Az egyháziak elvesztették tekintélyüket és hitelességüket, mert szem elől tévesztették valódi küldetésüket. A teológiai eltévelyedésből következik minden más hamisság. Az a lelkipásztor, akinek nem személyes megváltója Krisztus, az a legkritikább esetben vezethet másokat hozzá. Aki maga nem viseltetik együttérzéssel és szeretettel más emberek irányába, az hogyan taníthat róla másokat? Ahol a pénz, a bor, a kényelem (vagy aktuálisan más és más) a prioritás, ott az evangélium perifériára szorul. Ahol pedig az evangélium nem elsődleges, ott Krisztus földi egyháza tévelyeg, eltávolodik küldetése lényegétől.

Ecclesia semper reformanda debet. Az egyháznak szüntelenül meg kell újulnia. E 16. századi reformációs tételt sűrgeti Kárász József is novellájával. Aki féltőn szereti egyházát, az nem hunyhatja be szemét annak bűnei felett. Annak szólnia kell, rámutatni a tévedésekre, rossz döntésekre, hamisságokra, figyelmeztetnie kell, s ha szükséges, az ezzel járó áldozatot (büntetést) is viselnie szükséges. Sokan megtették már Krisztus egyháza történetében. Kárász is meghozta a maga áldozatát ezzel az írásával, és vállalta a következményeket.

Túlzó kritikája, radikális megfogalmazásai, nyers kifejezései, undort keltő képei, riasztó üzenetei mind egy célt szolgálnak: az egyház nézzon az ige tükrébe, nézzon szembe önmagával, lássa meg bűneit: a krisztusi lelkülettől és küldetés-től távol kerülését, s ezek fő forrását és legfőbb következményét: Isten ígééhez való ragaszkodásának elvesztését és az igehirdetés tisztaságának elhagyását. A szélsőséges kép, amit az író láttat, nem kívánatos sem az egyház, sem a világ számára, sőt kifejezetten taszító, felháborító és megbotránkoztató. Ha torz is a tükör, amit tart, azt a figyelmeztetés szándékával teszi: *ilyen* egyházra nincs szükség. Nem ilyen egyházra van szükség. Éppen ezért *mozgósít is: ecclesia semper reformanda debet.* Újuljon hát meg!

Kárász nem sulykolta didaktikusan mondanivalóját, de remélte, hogy értik majd az üzenetet. A döntési helyzetben lévők akkor nem akarták érteni, sőt kimondottan félre akarták érteni. Kárásznak mennie kellett.

A földi egyház *hadakozó*,¹³ küzd a testtel, a világgal, a gonosszal, a bűnnel.¹⁴ Ezért mindig aktuális, szükséges a szembesítés és/vagy a tükörbe nézés. Az üdvös megújulás érdekében. Az anyaszentegyház szolgáinak is.

13 A Második Helvét Hitvallás, XVII. fejezet, Az Isten közönséges és szent egyháza és annak egyetlen feje, in *A Heidelbergi Káté. A Második Helvét Hitvallás*, MRE Kálvin János Kiadója, Bp., 1999, 157.

14 uo.

József Kárász: *The student preacher*
István Nagy – Gábor Haller – László Stéphan – József Kárász:
It gets dark early
Sárospatak, 1932. 129–137.

In December 1932, an anthology titled *Korán sötétedik* [*It Gets Dark Early*] was published, typeset using the fonts of the Sárospatak Reformed College. The authors of the volume were theology students at the Sárospatak seminary. Due to the spirit, social criticism, (perceived or real) political stance, and the distinctive form of their search for God expressed in their poems, short stories and narratives, the leadership of the Cistibiscan Reformed Church District, which maintained the institution, expelled two of the four students through disciplinary action.

In issue 4 of the 1934 volume of *Irodalomtörténeti Közlemények* [*Publications on Literary History*], the anthology *Korán sötétedik* [*It Gets Dark Early*] was included in the literary history repertory for the year 1933, and several book reviews were also published about it.

The three short stories by first-year theology student József Kárász, published in the anthology, received distinctly positive reviews; several critics referred to the young author as an intellectual disciple of Zsigmond Móricz and Dezső Szabó.

In his short story titled *A legátus* [*The Student Preacher*], József Kárász presents criticism of the church through the story of a theology student's Pentecost legation, portraying a contemporary village pastor, a future minister, and the congregation. With radical expressions and exaggerated depictions, he intended to urge the renewal of the church and its servants.